

Lokalisme versus Globalisme; een nieuwe politieke scheidslijn?

**Een analyse van het Nederlandse politieke landschap op basis van retoriek in de
Algemene Beschouwingen.**

**Willem de Gelder
0844632**

Woorden: 6.776

**Bachelor Project deel 2
Deelgroep Nationale Politiek
Dr. T. Louwerse**

Tweede versie

18 juni 2012

1. Inleiding

“Het krampachtige gevecht tussen de linksmens en de rechtsmens is een schijn- en achterhoedegevecht. (...) Het spanningsveld tussen mondiale vraagstukken en lokale belangen onttrekt zich aan de ideologische tegenstellingen van weleer”, aldus Hans Schnitzler.¹

Volgens de filosoof staat de traditionele scheidslijn van links- en rechts op instorten en is er langzaam een nieuwe scheidslijn aan het ontstaan, namelijk die tussen lokalisten en globalisten. Schnitzler is niet de enige die een dergelijke verandering ziet. Ook verschillende wetenschappers zien het ontstaan van een nieuwe scheidslijn naast die van links en rechts, een ontwikkeling die sinds Fortuyn in een stroomversnelling terecht is gekomen. De meningen zijn echter zeer verdeeld. Volgens sommigen is er geen sprake van een aparte scheidslijn. Volgens hen is het vooral de sociaaleconomische scheidslijn van links en rechts die de dienst uitmaakt (Bale 2003; Van der Brug en Van Spanje 2009; Otjes 2011; 2012). Anderen beweren dat de tweede scheidslijn wel degelijk bestaat, maar zij verschillen vaak van mening over hoe deze scheidslijn te duiden is: zo denken sommigen dat hij te maken heeft met immigratie (Pellikaan *et al.* 2007) en anderen zien scheidslijnen die lijken op die van globalisme versus lokalisme (Kriesi en Frey 2008; Keman en Pennings 2011). Deze onenigheid in conclusies laat zien dat er sprake is van een gat in de wetenschap: het antwoord op de vraag is nog niet gevonden. Dit zorgt ervoor dat verder onderzoek hiernaar nut heeft. Dit onderzoek verschilt van eerder gedaan onderzoek omdat de focus nieuw is. Er wordt gekeken naar debatten in de Tweede Kamer: hoe spreken partijen zich uit over verschillende onderwerpen? Onderzoek wijst uit dat retoriek een heel ander beeld kan geven van partijposities dan bijvoorbeeld stemmingen, aandacht in de media en partijprogramma's (Proksch en Slapin 2010).

Dit onderzoek zal trachten te kijken of de door Schnitzler geziene scheidslijn van lokalisme versus globalisme inderdaad bestaat in de Tweede Kamer, door een analyse te doen van een de Algemene Beschouwingen van vier verschillen de jaren. Hierbij zal als hoofdvraag gelden: ‘In hoeverre is er sprake van een scheidslijn van globalisme versus lokalisme in de Tweede Kamer?’

De opbouw van dit artikel zal als volgt zijn: paragraaf 2 bevat een theoretisch kader en een achtergrondschets, paragraaf 3 zal de methoden van het onderzoek uiteenzetten, hoofdstuk 4

¹ Hans Schnitzler, “Veldslag tussen links en rechts: de strijdbijl moet begraven worden,” *De Volkskrant*, 21 december 2011.

bevat analyse van de verzamelde data, paragraaf 5 bevat een conclusie en in paragraaf 6 zullen, bij wijze van afsluiting, enkele mensen worden bedankt.

2. Theoretisch kader en achtergrond

Deze sectie bevat een overzicht van theorie om het onderzoek in een breder kader te plaatsen.

2.1 De theorie omtrent scheidslijnen

Het begrip ‘scheidslijn’ wordt al lang gebruikt in de politieke wetenschap. Het betreft een scheiding van burgers op basis van een bepaald sociaal kenmerk (Fabbrini 2001). Deze kenmerken zijn non-politiek en slaan op bijvoorbeeld leeftijd, etniciteit of sociale klasse. Onder bepaalde omstandigheden kunnen maatschappelijke scheidslijnen politiek worden; ze scheiden dan naast de maatschappij ook het parlement in twee kampen. In de meeste parlementen zijn er vele verschillende scheidslijnen: elk onderwerp, hoe klein ook, kan de partijen op een eigen manier aan beide kanten van het spectrum zetten. Een scheidslijn wordt echter pas belangrijk als het onderwerp veel onder de aandacht staat. Sociaaleconomische politiek is een dergelijk onderwerp: de sociaaleconomische scheidslijn (socialisme versus liberalisme, ofwel links versus rechts) wordt in veel politieke systemen gezien als de belangrijkste scheidslijn. Er kan echter ruimte zijn voor een extra tegenstelling die ook belangrijk is (Schattschneider 1960). Als wetenschappers van mening zijn dat er in een politiek een tweede scheidslijn aanwezig is, wordt deze meestal in verband gebracht met cultuur (Kriesi *et al.* 2006; 2008; Pellikaan *et al.* 2007) .

Over hoe een maatschappelijke scheidslijn een politieke wordt zijn verschillende theorieën. De sociaaleconomische tegenstelling wordt in verband gebracht met de industrialisering die aan het eind van de negentiende eeuw plaatsvond. Deze industrialisering bracht een scheidslijn tussen kapitaal en arbeid (Lipset en Rokkan 1967), welke in de politiek ook belangrijk werd, met de liberalen en socialisten als voorvechters van beide kampen. Een andere, meer culturele scheidslijn die volgens Lipset en Rokkan (1967) politiek belangrijk kon zijn was die tussen mensen die onder de invloed van de kerk wilden blijven (conservatieven) en mensen die dat niet wilden (progressieven). Latere duidingen van een eventuele culturele scheidslijn zijn bijvoorbeeld dat partijen kunnen ontstaan op basis van religie (Layman 1997), etniciteit (Posner 2004) of door maatschappelijke veranderingen die ontstaan door globalisering (Kriesi *et al.* 2008).

Een centrale vraag in dit onderzoek is of scheidslijnsystemen kunnen veranderen; of er nieuwe scheidslijnen kunnen ontstaan en anderen kunnen verdwijnen. Lipset en Rokkan (1967) stelden dat de politieke scheidslijnen in bevroren staat verkeerden: de scheidslijnen die zij zagen waren al ontstaan in de eerste helft van de 20^e eeuw, maar sindsdien veranderden zij niet meer (Fabbrini 2001). Dit zou kunnen komen doordat de sociale scheidslijnen niet waren veranderd, door de institutionalisering van politieke partijen of door stabilisatie van het partijsysteem (Bartolini en Mair 1990). Er werd echter al vroeg geconcludeerd dat er wel andere scheidslijnen konden bestaan, zoals bijvoorbeeld culturele scheidslijnen of scheidslijnen op basis van specifieke issues (Eckstein 1966) en dat zo ook konden ontstaan buiten het schema van Lipset en Rokkan om (Daalder 1966).

Hiernaast is de politiek door de jaren heen zeer veranderd. De interpretatie van de scheidslijnen is veranderd. Waar stemmen vroeger een uiting was van identiteit in de verzuilde samenleving, met als gevolg een zeer lage volatiliteit (Andeweg en Irwin 2005) is hier tegenwoordig geen geval meer van. De traditionele organisaties, die op basis van een bepaalde identiteit bestonden en ooit zoveel enthousiasme konden opwekken, zijn verzwakt (Hellemans 1990). Kiezers kijken meer naar onderwerpen, issues, bij het bepalen van hun stem (Borre 2001), wat bijvoorbeeld kan leiden tot stemgedrag wat ‘onnatuurlijk’ aan kan voelen (Achterberg en Houtman 2003). Deze toename in *issue voting* leidt tot een hoge volatiliteit, wat ook in Nederland te zien is: sinds de jaren '90 is deze in de Nederlandse politiek erg hoog. De verkiezingen van 2002 waren de meest volatiele ooit in het land (Mair 2008). Ze veranderden zelfs het scheidslijnsysteem (Pellikaan *et al.* 2007; Kriesi en Frey 2008; Keman en Pennings 2011). Hier lijkt de theorie van het vastgeroeste partijsysteem niet meer op te gaan. Scheidslijnsystemen kunnen veranderen op drie manieren (Otjes 2011): er kan een nieuwe scheidslijn worden toegevoegd (Meguid 2005), een nieuwe scheidslijn kan een oude vervangen (Pellikaan *et al.* 2007; Kriesi en Frey 2008) en er kan een scheidslijn verdwijnen (Mair 2001; Bale 2003).

Als het scheidslijnsysteem verandert, is het de vraag waarom dat gebeurt, of in ieder geval, in welke richting. De zienswijze van Lipset en Rokkan (1967) dat een scheidslijn in de maatschappij kan leiden tot een politieke scheidslijn wordt ook betwijfeld. Is het altijd zo dat de maatschappij de politiek bepaalt, of kan het ook zo zijn dat het de politiek is die de maatschappij indeelt? (Sartori 1969). Bovendien kunnen de scheidslijnen in de de politiek ook los staan van de scheidslijnen in de maatschappij, omdat partijen een bepaalde scheidslijn zo

de nadruk kunnen leggen op een bepaalde tegenstelling om de slagingskans van hun beleidsvoorstellen zo hoog mogelijk te maken (Schattschneider 1960; Mair 1997).

Een laatste vraag is wat voorwaarden zijn voor het bestaan van een (tweede) scheidslijn. Allereerst dient dat het onderwerp (of een combinatie van onderwerpen, zoals een ‘culturele scheidslijn’) de partijen in het parlement anders te ordenen dan de eerste scheidslijn. Als we uitgaan van de duiding van Lipset en Rokkan (1967), die van progressief en conservatief, betekent dit dus dat het niet zo is dat de positie van de partijen op de sociaaleconomische scheidslijn ongeveer hetzelfde is als op de culturele scheidslijn. Als alle linkse partijen progressief zijn en de rechtse partijen conservatief (of andersom) kun je niet spreken van twee scheidslijnen. Er is dan sprake van één scheidslijn die beide onderwerpen behelst. Ten tweede moet er sprake zijn van genoeg aandacht (*saliency*) voor het onderwerp (of de onderwerpen), zodat zij ook iets wezenlijks betekent in het parlement. Één klein deelonderwerp kan partijen anders ordenen dan de eerste scheidslijn, maar als zij nauwelijks aandacht krijgt is er niet te spreken over een aparte scheidslijn.

2.2 Geschiedenis van scheidslijnen in de Tweede Kamer

Het Nederlandse parlement bestaat eigenlijk pas sinds 1815, maar het duurde nog tot aan 1848 voordat de leden ook democratisch zou worden gekozen (Andeweg en Irwin 2005). Van partijvorming in het parlement was in die tijd nog lang geen sprake, omdat hier sterke afkeer tegen heerste (Eskes 1991). Ondanks dat ontstond er in de eerste decennia na 1848 al wel een eerste scheidslijn in het parlement: liberalen, ook wel Thorbeckianen genoemd, die de kerk en staat zoveel probeerden te scheiden, versus conservatieven of *antirevolutionairen*, vooral orthodoxe protestanten die opkwamen voor het recht op godsdienstig onderwijs (Bosmans en Van Kessel 2011). Deze schoolstrijd was ook de aanleiding voor de oprichting van de eerste Nederlandse partij, de Anti-Revolutionaire Partij in 1879 (Koole 2005). De oprichter en leider van deze partij, Abraham Kuyper, ordende de politiek op basis van religieus versus niet-religieus: zijn partij stond samen met de katholieken op rechts, de rest op links (Andeweg en Irwin 2005). Deze tegenstelling noemde hij de *antithese*. De *antithese* wordt als scheidslijn vrijwel letterlijk genoemd door Lipset en Rokkan (1967).

Die ‘rest’ betrof de liberalen en de socialisten. De ideologie van deze laatste groep kreeg in Nederland voet aan wal rond de eeuwwisseling, als gevolg van de industrialisatie. Deze zorgde voor het ontstaan van een arme onderlaag, tegenover de rijke elite. De socialisten streden voor opheffing van deze klassen. Electoraal putte de socialisten uit de bron van de arbeiders, wat

de antithese dwars doorkruisde. De (veelal sociaaleconomische) belangen van arbeiders stonden los van religie. Bovendien waren de liberalen, in tegenstelling tot de definiëring van Kuiper, helemaal geen partner voor de socialisten. Zij voorstonden een zo klein mogelijke overheid, terwijl de socialisten de overheid juist groot wilden maken. Toen in 1917 de schoolstrijd werd beslecht boette de antithese zeer aan relevantie in (Andeweg en Irwin 2005) en werd de sociaaleconomische kwestie het belangrijkste (Koole 2005). Hierin stonden de socialisten links, de liberalen rechts en de confessionelen in het midden. De scheidslijn past ook in het schema van Lipset en Rokkan (1967) als de tegenstelling tussen kapitaal en arbeid die politiek belangrijk kon worden.

Deze tegenstelling wist de politiek een lange tijd in zijn greep te houden. Omdat partijen het liefst samenwerken met partijen die ideologisch zo dichtbij mogelijk staan (Andeweg en Irwin 2005), werden de confessionelen, in 1980 gefuseerd tot het CDA, altijd bij regeringen betrokken. Dit duurde tot aan 1994, toen de linkse PvdA en de rechtse VVD elkaar vonden op basis van ethische en culturele standpunten zoals het homohuwelijk en euthanasie (Andeweg en Irwin 2005). Het ontstaan van dit 'paarse kabinet' laat zien de eendimensionaliteit in de Tweede Kamer werd aangevuld door een tweede dimensie en er sprake is van een ideologische driehoek tussen PvdA, VVD en CDA (De Beus *et al.* 1993).

De situatie veranderde echter weer snel in het jaar 2002 toen de LPF van politicus Pim Fortuyn vanuit het niets met 26 zetels de Tweede Kamer in kwam. De partij was geen lang leven beschoren, maar liet zijn sporen wel na. De partij zorgde voor een verandering van het partijstelsel (Pellikaan *et al.* 2007) en een verstoring van de dimensionaliteit (Kriesi en Frey 2008). De ideologische driehoek van Nederland veranderde transformeerde in een trapezoïde, met de LPF op een vreemde positie (Kriesi en Frey 2008). Na het verdwijnen van de LPF, kwam de PVV op en tegelijk werd de SP op links een grote speler. Naar of deze ontwikkelingen het scheidslijnsysteem daadwerkelijk hebben veranderd is een onderwerp geweest van veel onderzoek.

2.3 Eerder onderzoek

Naar de gebeurtenissen in 'het lange jaar van 2002' (Andeweg 2004) en het zogenoemde *Fortuyn-effect* (Otjes 2011) is veel onderzoek gedaan, waarbij de conclusies zeer uiteen liepen. Er zijn enerzijds wetenschappers die de komst van Fortuyn zien als toevoeging van een tweede dimensie of als een verandering in een al bestaande tweede dimensie, terwijl

anderen juist stellen dat het politieke landschap niet erg is veranderd of dat deze zelfs eendimensionaler is geworden.

In de eerste groep, de wetenschappers die na de LPF een grote verandering zagen in de dimensionaliteit in het parlement is geen overeenstemming over hoe de nieuwe scheidslijn te duiden is. Kriesi *et al.* (2006; 2008) onderzochten de binnenlandse politiek van een aantal landen in deze tijden van globalisering. Hierin kwam ook Nederland aan bod. Zij stellen dat het toetreden van de LPF tot het parlement de dimensionaliteit heeft verstoord (Kriesi en Frey 2008: 178). De tweede scheidslijn is veranderd. Was zij vroeger een religieus-seculiere tegenstelling (die de partijen in de Paarse regeringen samenbond), tegenwoordig is zij veranderd in een contrast tussen een libertarisch-kosmopolitisch-multicultureel wereldbeeld versus een autoritair-nationalistisch-monocultureel wereldbeeld (Kriesi en Frey 2008: 172). Deze tegenstelling bestond al wel, maar met de komst van de LPF is daar ineens heel erg de nadruk op gelegd. De verandering van de scheidslijnen komt door globalisering, volgens Kriesi en Frey (2008). Ander onderzoek is gedaan door Pellikaan *et al.* (2007), die een conclusie doen die vrij dichtbij die van Kriesi en Frey (2008) ligt. Voor het aantreden van het eerste Paarse kabinet (1994) bestond er een religieus-seculiere scheidslijn op basis van ethische standpunten. Nadat het Paarse kabinet, bestaande uit seculiere partijen, zaken als euthanasie en het homohuwelijk legaliseerde, was de vraag of de christendemocraten de ethische scheidslijn opnieuw wilde trekken (Pellikaan *et al.* 2007: 291). Dit gebeurde niet, waardoor de scheidslijn kon veranderen. De komst van Fortuyn en de gigantische aandacht die er ineens was voor het onderwerp multiculturalisme, laat zien dat de culturele scheidslijn is veranderd in een scheidslijn van monoculturalisme versus multiculturalisme (Pellikaan *et al.* 2007: 295). Een derde uitleg is die van Keman en Pennings (2011). Zij stellen dat de sociaaleconomische tegenstelling minder belangrijk wordt omdat de partijen steeds dichterbij elkaar gaan staan (Keman en Pennings 2011: 252). Daarnaast komt een tegenstelling op basis van 'nationale identiteit' en Europa steeds duidelijker aanwezig in het beleid. De afwijkende positie die PVV aanneemt (heel erg voor het behoud van nationale identiteit) zorgt ervoor dat andere partijen meer behoudend al dan niet progressiever worden op dit punt en je dus kunt spreken van een scheidslijn (Keman en Pennings 2011: 253-254). Vooral de SP is naar de PVV opgeschoven (Keman en Pennings 2011: 255).

Sommigen beweren echter dat het scheidslijnsysteem niet tweedimensionaler, maar juist eendimensionaler is geworden. Dit komt omdat de radicaal rechtse partijen die overal in Europa zijn opgekomen zijn opgenomen in het 'rechtse blok' (Bale 2003), wat vergeleken kan

worden met de opkomst van groene partijen in de jaren '70. Zij zorgden ook niet voor een nieuwe scheidslijn, maar werden opgenomen in het linkse blok (Mair 2001). De toenemende eendimensionaliteit is ook gezien in het Nederlandse parlement na analyse van stemmingen van moties en amendementen in de Tweede Kamer (Otjes 2011). De verhoogde nadruk die gelegd wordt op immigratie en integratie wordt gezien, maar deze hangt grotendeels samen met de sociaaleconomische scheidslijn (Otjes 2011: 420), zeker als het gaat om de LPF. Deze conclusie geldt niet alleen in Nederland, maar ook in de andere landen (Van der Brug en Van Spanje 2009), waar de opkomst van partijen die een kritische houding hebben tegenover immigratie ook heeft gezorgd voor een meer eendimensionale structuur in parlementen. De auteurs, die dus kritiek leveren op Kriesi *et al.* (2006) en Kriesi en Frey (2008), concluderen overigens wel dat in het electoraat de tweede scheidslijn van Kriesi *et al.* (2006; 2008) er wel is (Van der Brug en Van Spanje 2009: 327). In het parlement ontbreekt deze echter. De onderzoeken van Van der Brug en Van Spanje (2009) en Otjes (2011) gaan met name over de LPF. De PVV laat echter een ander patroon zien. Terwijl alle partijen zijn te structureren op een simpele sociaaleconomische schaal, creëert de PVV een nieuwe dimensie die loodrecht staat op de eerste. Op deze scheidslijn, die ook wel pro- versus anti-systeem wordt genoemd (zie ook Andeweg 2004; Andeweg *et al.* 2008) staan de partijen SP en Partij voor de Dieren in de buurt (Otjes 2012: 286). De scheidslijn is echter een tijdelijk fenomeen, welke zeer goed veranderd zou kunnen zijn sinds de PVV werd opgenomen in het 'rechtse blok', het minderheidskabinet van VVD en CDA (Otjes 2012: 286). De overeenkomst in standpunten tussen PVV, SP en Partij voor de Dieren ligt onder andere op het gebied van de Europese Unie en de rol die Nederland daarin zou moeten spelen.

Dat standpunten over de rol van Nederland in de Europese Unie (Otjes 2012) en over immigratie (Pellikaan *et al.* 2007) beiden een rol spelen in de ordening van de partijen in het politieke landschap van de Tweede Kamer lijkt te wijzen naar een scheidslijn van lokalisme versus globalisme, hetgeen in dit onderzoek onderzocht zal worden.

2.4 Verwachtingen

Op basis van de theorie en het eerder gedane onderzoek zijn er twee verwachtingen gesteld voor het onderzoek. Na het onderzoek zullen worden bevestigd of deze verwachtingen inderdaad zijn uitgekomen of dat dit niet het geval is.

Naar de vermeende tweede scheidslijn is dus al veel onderzoek gedaan. De verklaring van een scheidslijn gebaseerd op puur lokalisme versus globalisme ontbreekt echter, terwijl juist

Europa en internationalisme een onderwerp vormen waarin rechtse én linkse partijen elkaar vinden. Daarnaast is er in de afgelopen jaren een toenemende aandacht gekomen voor de onderwerpen Europa en internationalisme, wat komt door de toenemende omvang van de economische crisis en de problemen in de Eurozone die hiermee samenhangen. De scheidslijn van Kriesi *et al.* (2008) behelst wel lokalisme versus globalisme, maar deze is veel breder en behelst ook onderwerpen die in sterke mate samenhangen met de links-rechtsschaal (Otjes 2011), waardoor deze niet valide is. De scheidslijn van lokalisme versus globalisme is dit, naar verwachting, wel. De verwachting is als volgt:

Verwachting 1: De tegenstelling tussen lokalisme en globalisme ordent de partijen op een andere manier dan de sociaaleconomische scheidslijn.

Als deze verwachting uitkomt is de hoofdvraag van het onderzoek ('In hoeverre is er sprake van een scheidslijn van globalisme versus lokalisme in de Tweede Kamer?') nog niet te beantwoorden. Hiervoor zal gekeken worden naar de *saliency* van de onderwerpen, waarover in paragraaf 3 meer uitleg staat. De tweede verwachting heeft ook te maken met deze *saliency*, in het bijzonder of deze verandert is door de tijd heen. Door de toenemende aandacht voor economische crisis en de Eurozone zijn de onderwerpen van lokalisme en globalisme steeds belangrijker geworden. De verwachting is dat zij ook steeds meer aandacht hebben gekregen in de Tweede Kamer:

Verwachting 2: De tegenstelling tussen lokalisme en globalisme is steeds belangrijker geworden de afgelopen jaren, ten opzichte van de sociaaleconomische scheidslijn.

3. Methodes

De tegengestelde conclusies van de verschillende onderzoeken kunnen het gevolg zijn van een verschil in benadering die de verschillende auteurs gebruiken. Zo kijken Pellikaan *et al.* (2007) naar partijprogramma's en Kriesi en Frey (2008) naar aandacht in de media, terwijl Otjes (2011; 2012) kijkt naar de uitkomsten van stemmingen in de Tweede Kamer en Van der Brug en Van Spanje (2009) gebruik maken van *expert surveys*. Aan al deze methodes kleven problemen. Zo wordt bij analyse van partijprogramma's het werkelijke gedrag van partijen niet meegenomen en kunnen de media geregeerd worden door economische motieven omdat zij in hun voortbestaan afhankelijk zijn van de consument, waardoor de resultaten verstoord worden. Analyse van stemmingen brengt met zich mee dat men afhankelijk is van de keuze van partijen: zij beslissen immers welke moties ze wel of niet indienen. Controversiële moties

die het bij voorbaat al niet lijken te halen, zullen minder snel worden ingediend. De laatste methode, *expert surveys*, heeft het gevaar dat de persoonlijke waarneming van de ondervraagde een grote rol gaat spelen. Dit onderzoek presenteert een andere benadering, namelijk de analyse van retoriek in debatten in het parlement. Deze benadering omzeilt het commentaar op de andere benaderingen: het analyseert de parlementaire werkelijkheid (i.t.t. Pellikaan *et al.* 2007; Kriesi en Frey 2008; Van der Brug en Van Spanje 2009), maar omzeilt ook de indienafhankelijkheid van moties (i.t.t. Otjes 2011; 2012). De benadering is gebaseerd op Proksch en Slapin (2010), die een *content analysis* deden van debatten in het Europees Parlement en daar concludeerden dat uitspraken van partijen tot andere partijplaatsing leidde dan bijvoorbeeld stemmingen. De analysemethode van Proksch en Slapin (2010), de zogeheten *Wordfish*-methode, is niet overgenomen, omdat deze slechts *saliency* kan meten. De ideologische richting van uitspraken kan slechts via handmatige inhoudsanalyse worden bepaald.

Om een representatief beeld te krijgen van de ideologische posities van partijen op basis van debatten, is gekozen voor een analyse van de Algemene Beschouwingen, de debatten die elk jaar plaatsvinden na Prinsjesdag. In deze debatten krijgt elke fractievoorzitter een relatief lange spreektijd die hij/zij mag invullen naar eigen inzicht. Hij/zij mag dus kiezen welke onderwerpen worden behandeld. Door deze opzet is bij analyse van de debatten niet alleen mogelijk om de ideologische posities van de verschillende partijen te zien op de onderwerpen die zij beantwoorden, maar ook hoe belangrijk bepaalde zaken gevonden worden. Dit heet de *saliency*² van een onderwerp (Louwerse 2011).

De *content analysis* is gedaan door codering³ van de Algemene Beschouwingen 2007, 2008, 2009 en 2011.⁴ Hierin zijn speeches en antwoorden op interruptie van de fractievoorzitters van de partijen VVD, PvdA, CDA, PVV, SP, D66, GroenLinks (GL), ChristenUnie (CU), SGP en de Partij voor de Dieren (PvdD) meegenomen.⁵ De speeches zijn waar mogelijk ingedeeld in een beleids categorie. De beleids categorieën zijn overgenomen van Dolezal

² Het woord *saliency* is een moeilijk vertaalbaar woord waardoor is besloten om het originele Engelse woord te behouden.

³ De codering is gedaan in samenwerking met Paul Seitzinger. Hij nam de Algemene Beschouwingen van 2008 en 2011 voor zijn rekening, terwijl de auteur zelf de Algemene Beschouwingen van 2007 en 2009 heeft gedaan.

⁴ Er is gekozen om de Algemene Beschouwingen van 2010 niet mee te nemen in het onderzoek. Deze keuze is gemaakt omdat in 2010 het zittende kabinet (Balkenende-IV) demissionair was en de formatie voor een ander kabinet (Rutte) in volle gang was. Dit kan er voor zorgen dat partijen zich terughoudend opstellen in hun retoriek (omdat zij in onderhandeling zijn over kabinetsdeelnamen) of juist uitgesproken (omdat zij het oude kabinet makkelijk kunnen bekritisseren), wat de resultaten kan verstoren.

⁵ Het lid Verdonk is niet meegenomen in het onderzoek, omdat zij slechts in 2 van de 4 Algemene Beschouwingen spreektijd had.

(2008) en zijn dezelfde als het onderzoek van Kriesi *et al.* (2008). In tabel 3.1 zijn de verschillende categorieën opgesomd:

Tabel 3.1 Beleidscategorieën ⁶

Categorie	Beschrijving
Welzijn	Steun voor uitbreiding van de welvaartsstaat; verzet bezuinigingen op welvaartsstaat; steun voor hervorming fiscaal stelsel met progressief ⁷ karakter; vraag om programma's voor werkgelegenheid en gezondheidszorg.
Begroting	Steun voor strak begrotingsbeleid; inperken van de staatsschuld; steun voor snijden in uitgaven; belastingverlaging zonder progressief ⁸ karakter.
Economisch liberalisme	Steun voor deregulatie; meer concurrentie en privatisering; verzet tegen marktregulatie; verzet tegen economisch protectionisme in landbouw en andere sectoren.
Cultureel liberalisme	Steun voor de doelen van <i>New Social Movements</i> , met uitzondering van de milieubeweging; steun voor culturele diversiteit en internationale samenwerking (met uitzondering van de Europese Unie en de NAVO); steun voor de Verenigde Naties; verzet tegen racisme; steun voor het recht op abortus en euthanasie; oppositie tegen patriottisme, nationale solidariteit, verdediging van traditie, nationale soevereiniteit en traditionele morele waarden; steun voor liberaal drugsbeleid.
Europa	Steun voor Europese integratie, inclusief uitbreiding.
Cultuur	Steun voor onderwijs, cultuur en wetenschap.
Immigratie	Steun voor een streng immigratie- en integratiebeleid.

⁶ Deze tabel is opgeteld bij het officiële woordenantal van het artikel. Dit komt omdat zij technisch gezien geen tabel is, maar een schematische weergave van normale tekst.

⁷ Met 'progressief' wordt het tegenovergestelde van 'degressief' bedoeld.

⁸ Met 'progressief' wordt het tegenovergestelde van 'degressief' bedoeld.

Defensie	Steun voor strijdkrachten (inclusief de NAVO), voor een sterk leger en voor nucleaire wapens.
Veiligheid	Steun voor meer <i>law and order</i> , strijd tegen criminaliteit en aan de kaak stellen politieke corruptie.
Milieu	Steun voor milieuprotectie; verzet tegen kernenergie.
Bestuurlijke vernieuwing	Steun voor verschillende soorten bestuurlijke vernieuwing, zoals de uitbreiding van directe vormen van democratie, aanpassingen van het politiek systeem, federalisme en decentralisatie; roep om meer efficiëntie van de overheid en het ambtelijk apparaat en <i>New Public Management</i> .
Infrastructuur	Roep om verbetering van auto- en spoorwegen.

(Dolezal 2008: 59-60)

Naast het categoriseren van de uitspraken zijn zij ook allen een score gegeven op een Likertschaal⁹ en zijn het aantal regels geteld. De positie van een partij op een bepaald issue wordt berekend door de gemiddelde score per regel.¹⁰ Omdat fractievoorzitters vaak lang over een onderwerp spreken, geeft de gemiddelde score per regel een betrouwbaar beeld van de positie van de partij. In de bepaling van positie zijn de speeches meegenomen, alsmede de antwoorden op interrupties.

De verschillende tegenstellingen die uit de data kunnen worden gehaald, zijn enerzijds de sociaaleconomische tegenstelling en anderzijds de scheidslijn globalisme versus lokalisme. De sociaaleconomische scheidslijn bestaat uit de categorieën *Welzijn*, *Begroting* en *Economisch liberalisme*, een bepaling die rechtstreeks is gekopieerd uit het onderzoek van Kriesi *et al.* (Dolezal 2008: 60). De scheidslijn globalisme versus lokalisme bestaat uit de categorieën *Europa* en *Immigratie*.¹¹ In tabel 3.2 en 3.3 staat voor elke scheidslijn aangegeven met welke positie op de scheidslijn de scores op de Likertschaal worden geassocieerd.¹²

⁹ Dat wil zeggen: een score van 1 tot en met 5, waar 1 staat voor 'zeer zwak' en 5 voor 'zeer sterk'.

¹⁰ Voorbeeld: als een partij vijftien regels spreekt over *Begroting* en hierbij tien regels de score 5 krijgen toebedeeld en vijf regels de score 4, is de positie 4,66.

¹¹ De overige categorieën, *Cultureel liberalisme*, *Cultuur*, *Defensie*, *Veiligheid*, *Milieu*, *Bestuurlijke vernieuwing* en *Infrastructuur* zijn niet meegenomen in deze scheidslijnen omdat zij in beide niet passen of omdat bij de schaalspecificatie bepaalde problemen ontstaan.

¹² In de analyse zijn de schaalspecificaties voor alle categorieën gelijk worden getrokken. Hierin zal 1 altijd staan voor de meeste linkse partij en 5 voor de meest rechtse, of 1 de meest lokale en 5 de meest globale.

Tabel 3.2 Beleidscategorieën sociaaleconomische schaal

Categorie	Schaalspecificatie
Welzijn	1 = rechts / 5 = links
Begroting	1 = links / 5 = rechts
Economisch liberalisme	1 = links / 5 = rechts

Tabel 3.3 Beleidscategorieën scheidslijn lokalisme vs. globalisme

Categorie	Schaalspecificatie
Europa	1 = lokaal / 5 = globaal
Immigratie	1 = globaal / 5 = lokaal

Bij het bepalen van de positie op deze schalen wordt bewust geen gebruik gemaakt van weging tussen de beleidscategorieën. Dit is omdat het hier puur gaat om ideologische posities van partijen en niet om *saliency*. Voorwaarden voor het te bepalen van de positie is wel dat partijen minstens acht regels gesproken moeten hebben over een beleidsonderwerp en dat dit voor minstens de helft van de beleidsonderwerpen is gebeurd.¹³

Om te testen of er daadwerkelijk een verschil is tussen de twee scheidslijnen, worden de posities van de partijen met elkaar vergeleken door middel van statistische analyse. De correlatiecoëfficiënt van Pearson (r) zal hierbij gebruikt worden. Bij de r geldt, hoe dichter bij nul, hoe minder correlatie (Leary 2004).

De *saliency* wordt berekend door het gemiddelde te nemen van de percentages die de verschillende partijen over de onderwerpen op de scheidslijnen spreken. De *saliency* van de sociaaleconomische scheidslijn wordt dus berekend door per partij het percentage van gesproken regels van de onderwerpen *Welzijn*, *Begroting* en *Economisch liberalisme* bij elkaar op te tellen, en vervolgens een gemiddelde te berekenen van alle partijen. Door te kijken naar de gemiddelde gesproken tijd aan deze scheidslijn en aan scheidslijn van lokalisme en globalisme is te zien in hoeverre deze laatste belangrijk is.

¹³ Bij de sociaaleconomische scheidslijn zijn dat er twee, bij de globalisme versus lokalisme scheidslijn 1.

Bij het coderen van de data, bleek op het gebied van scores de *intercoder reliability* te laag.¹⁴ Dit betekent dat op dit onderdeel de data niet op één grote hoop kan worden gegooid. Omdat echter bij de beleidscategorieën de *intercoder reliability* wel hoog genoeg bleek,¹⁵ kan de *saliency* wel vergeleken worden.

4. Resultaten van analyse

Deze sectie bevat resultaten van de uitgevoerde analyse. Hierin zal gekeken worden naar de posities van de partijen op de verschillende scheidslijnen en de samenhang hiertussen. Hierna zal gekeken worden naar de *saliency*.

4.1 De sociaaleconomische scheidslijn

De posities van partijen op de sociaaleconomische scheidslijn in verschillende jaren is te zien in tabel 4.1. De posities op zichzelf zijn niet belangrijk, maar wel nodig om te onderzoeken of de scheidslijn van lokalisme versus globalisme de partijen in een andere volgorde doen staan. In deze tabel geldt: hoe meer een partij naar 1 staat, hoe linkser zij is, en hoe meer zij naar 5 staat, hoe rechtser zij is. Omdat de *intercoder reliability* bij de partijposities te laag bleek (zie paragraaf 3) zijn de scores in de tabellen door de tijd heen (verticaal) helaas niet te vergelijken. Als er niet genoeg data beschikbaar was om een score te bepalen (zie paragraaf 3), is het vak leeg gelaten.

Tabel 4.1 Posities partijen op de sociaaleconomische schaal (2007-2011)

partij	PvdD	SP	PvdA	GL	CU	SGP	PVV	CDA	D66	VVD
2007		1,89	3,07		2,52	3,06	3,21	3,58	2,68	4,83
2008	1,00	1,14	1,71	2,12	2,80	2,15	2,74	3,13	3,89	4,54
2009	1,00	1,19	2,61	2,43	2,03	3,79	3,86	3,52	3,38	4,84
2011	1,19	1,32	1,82	1,96	2,66	3,03	3,26	3,46	3,78	4,30

In de Appendix zijn de exacte scores te vinden van de deelonderwerpen per partij per jaar.

¹⁴ Bij twee steekproeven bleek de overeenkomst tussen de twee auteurs respectievelijk 58% en 65% te zijn. Dit is te laag om de data betrouwbaar genoeg te achten om ze samen te analyseren (Krippendorff 1980).

¹⁵ Uit de twee steekproeven bij de categorieën bleek dat de overeenkomst respectievelijk 69% en de 76% was. Dit is hoog genoeg om ze tezamen te kunnen analyseren (Krippendorff 1980).

Volgens de tabel behoren de partijen PvdD, SP, PvdA, GL en CU over het algemeen tot de linkerhelft van de Nederlandse politiek en de partijen VVD, D66, CDA, PVV en SGP tot de rechterhelft.

4.2 Schaal van lokalisme en globalisme

Tabel 4.2 bevat de scores van de verschillende partijen op de schaal van lokalisme en globalisme, zoals deze in tabel 3.3 staat, uitgesplitst per jaar. Hierin is 1 de meest lokale positie en 5 de meest globale. Voor de jaren 2007, 2008 en 2009 bleek de hoeveelheid data voor de beleidsonderwerpen erg laag; de partijen hadden het weinig over *Europa* of *Immigratie*. Dit heeft als gevolg dat er veel lege vakjes in de tabel staan: voor deze partijen was in het desbetreffende jaar geen valide score te geven (zie paragraaf 3). Daarnaast was van één partij (CU) in geen enkel jaar de score te berekenen. Net als bij tabel 4.1 zijn in deze tabel de partijposities niet door de tijd heen te vergelijken, omdat de *intercoder reliability* te laag was (zie paragraaf 3).

Tabel 4.2 Posities partijen op de lokaal-globale schaal (2007-2011)

Partij	PvdD	PVV	SP	SGP	CDA	VVD	PvdA	D66	GL
2007		1,12	3,50	2,00	3,57	2,02	5,00	4,46	
2008		1,00	2,00	2,00	3,46	1,24		5,00	
2009		1,22	3,83		1,89	2,00			
2011	1,00	1,04	2,54	2,65	2,81	3,69	4,29	4,80	5,00

Ontbrekend:
CU

In de Appendix zijn de exacte scores te vinden van de deelonderwerpen per partij per jaar.

4.3 Samenhang scheidslijnen

Doordat uit de data van de jaren 2007, 2008 en 2009 bleek dat de posities van de partijen op de lokaal-globale schaal niet betrouwbaar te meten zijn, is het helaas niet mogelijk om de samenhang tussen de twee scheidslijnen te bekijken in die jaren. Bij statistische analyse is ook te zien dat er op basis van deze jaren totaal geen conclusies te trekken zijn. Door per jaar wisselende scores van partijen op de verschillende scheidslijnen lopen de uitslagen van

statistische analyse nogal uiteen.¹⁶ Voor het jaar 2011 is er gelukkig wel genoeg data beschikbaar om een vergelijking te maken.

Tabel 4.3 toont de posities van de verschillende partijen op de beide scheidslijnen in 2011. In deze tabel ontbreekt de partij CU, waarvan helaas geen positie op de schaal van lokalisme en globalisme te bepalen was.

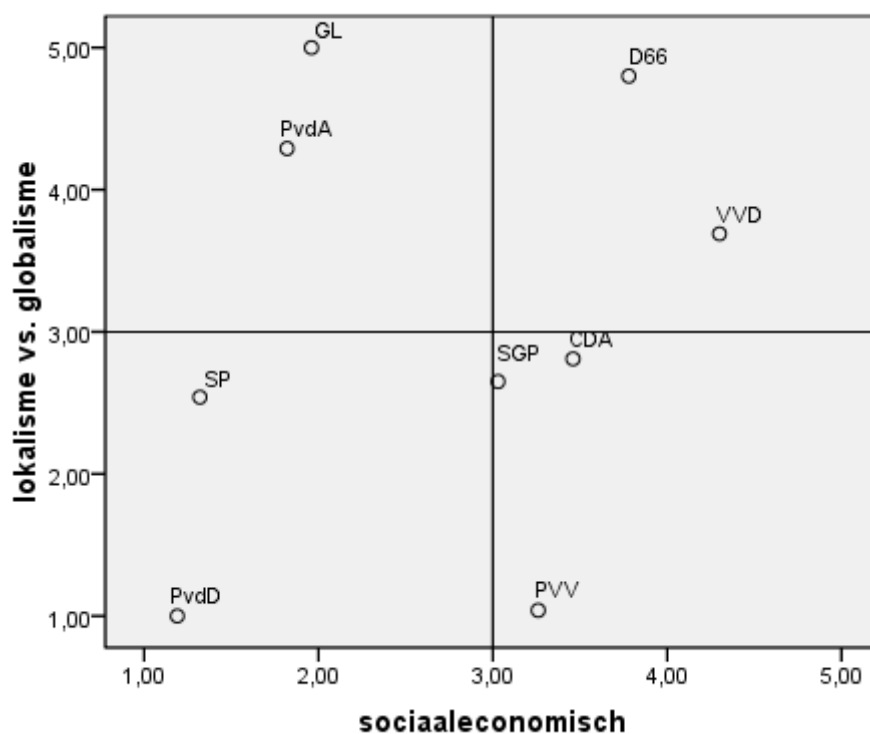
Tabel 4.3 Posities partijen op beide schalen (2011)

partij	PvdD	SP	PvdA	GL	SGP	PVV	CDA	D66	VVD
Sociaaleconomisch	1,19	1,32	1,82	1,96	3,03	3,26	3,46	3,78	4,30
Lokaal-globaal	1,00	2,54	4,29	5,00	2,65	1,04	2,81	4,80	3,69
Ontbrekend:									
CU									

In grafiek 4.1 worden deze cijfers grafisch weergegeven: deze toont het politiek landschap met de twee scheidslijnen op de assen.

¹⁶ Statistische analyse levert resultaten op van respectievelijk $r = -0,382$ (2007), $r = 0,231$ (2008) en $-0,843$ (2009).

Grafiek 4.1 Grafische weergave politiek landschap (2011)

De grafiek toont dat de globalisme versus lokalisme-schaal weinig lijkt samen te hangen met de sociaaleconomische scheidslijn; de scheidslijn van lokalisme versus globalisme lijkt de partijen anders te ordenen dan de sociaaleconomische scheidslijn. Dit is te zien aan het feit dat er aan de linker- en rechtekant van de grafiek lokale én globale partijen te vinden zijn. In het landschap zijn SP en Partij voor de Dieren (PvdD) links-lokalistisch, de PVV, SGP en CDA rechts-lokalistisch, PvdA en GroenLinks (GL) links-globalistisch en VVD en D66 rechts-globalistisch.

Om aan te tonen of dit wel echt zo is, is statistische toetsing nodig. De samenhang in partijposities op beide scheidslijnen blijkt na toetsing inderdaad erg laag ($r = 0,205$). Met deze bevestiging is de belangrijkste conclusie uit het onderzoek te doen, namelijk dat de tegenstelling tussen lokalisme en globalisme inderdaad een aparte scheidslijn in het Nederlandse politieke landschap is die linkse én rechtse partijen met elkaar verbindt. Deze informatie geeft in ieder geval antwoord op de vraag of de eerste verwachting bevestigd of verworpen dient te worden, maar geeft nog geen antwoord op de hoofdvraag ('In hoeverre is er sprake van een scheidslijn van globalisme versus lokalisme in de Tweede Kamer?').

Hiervoor is berekening van de *saliency* nodig.

4.4 De *saliency* van de tweede scheidslijn

Om te zien in hoeverre de scheidslijn van lokalisme versus globalisme de dienst uitmaakt, dient de *saliency* te worden berekend. Tabel 4.4 toont het gemiddelde percentage gesproken tijd de onderwerpen op de lokale-globale schaal in de verschillende jaren. Ter vergelijking is ook het percentage gesproken tijd over de sociaaleconomische onderwerpen in de tabel opgenomen.¹⁷ Omdat de *intercoder reliability* op de beleidscategorieën hoog genoeg bleek (zie paragraaf 3) zijn de percentages direct met elkaar te vergelijken.

Tabel 4.4 Gemiddelde percentages gesproken tijd aan beide scheidslijnen (2007-2011)

	% gesproken tijd lok.-glob.	% gesproken tijd sociaaleconomisch
2007	8,0	44,4
2008	5,3	40,5
2009	4,2	37,4
2011	18,7	51,3

In de appendix zijn de precieze percentages per partij per jaar te vinden.

Uit de tabel blijkt dat de *saliency* in de jaren 2007 2008 en 2009 zeer laag is: de percentages gesproken tijd zijn heel laag: slechts 8,0% (2007), 5,3% (2008) en 4,2% (2009) van de tijd wordt er gesproken over *Europa* en *Immigratie*. Ook vergeleken met de onderwerpen op de sociaaleconomische scheidslijn is dit heel laag. In 2007 wordt er maar liefst 5,55 keer zoveel over *Begroting*, *Welzijn* en *Economisch liberalisme* gepraat, in 2008 is dit 7,64 keer zoveel en in 2009 zelfs 8,9 keer. Het percentage wordt door de jaren heen almaar lager en de verhouding almaar schever.

Dit patroon wordt echter doorbroken in 2011, als het percentage gesproken tijd voor de onderwerpen op de scheidslijn van lokalisme versus globalisme ineens omhoog schiet naar 18,7%. De onderwerpen blijken dan dus ineens een stuk belangrijker dan de jaren ervoor, maar in vergelijking met de sociaaleconomische onderwerpen worden zij nog steeds niet veel besproken: het gaat hier 2,74 keer vaker over.

¹⁷ In paragraaf 3 staan de specifieke bepalingen voor het berekenen van de *saliency*.

Met de informatie kan de tweede verwachting uit paragraaf 2.4 worden bevestigd of verworpen en kan er een antwoord worden gegeven op de hoofdvraag.

5. Conclusie en discussie

De analyse van de data toont aan dat de scheidslijn van lokalisme versus globalisme de partijen op een andere manier ordent dan de sociaaleconomische scheidslijn, in ieder geval in 2011. In dat jaar blijkt de samenhang tussen de twee schalen in ieder geval zeer laag te zijn ($r = 0,205$). Voor de jaren 2007, 2008 en 2009 is helaas te weinig data beschikbaar om de posities van de partijen op de schaal van lokalisme en globalisme te plaatsen, waardoor samenhang tussen de beide schalen niet te berekenen is.

De analyse van de data van 2011 laat echter wel zien dat de eerste verwachting (*‘De tegenstelling tussen lokalisme en globalisme ordent de partijen op een andere manier dan de sociaaleconomische scheidslijn’*) uitgekomen is.

De berekening van de *saliency* van de tweede ‘scheidslijn’ laat echter zien dat de onderwerpen in de scheidslijn van lokalisme versus globalisme niet zoveel aandacht krijgen. In het jaar 2007 ligt dit percentage op 8,0% en dit wordt in de daarop volgende twee jaar almaar lager. Ook vergeleken met de aandacht die er geschonken wordt aan de sociaaleconomische onderwerpen is de aandacht zeer laag: in 2007 wordt er maar liefst 5,55 keer zovaak gepraat over de sociaaleconomische onderwerpen en dit wordt in de daarop volgende twee jaar hoger.

In de *saliency* vormt het jaar 2011 echter een keerpunt. In dit jaar schiet het percentage aan gesproken tijd omhoog naar 18,7% en is de verhouding met de sociaaleconomische onderwerpen 1 : 2,74. Dit resultaat zorgt ervoor dat de tweede verwachting (*‘De tegenstelling tussen lokalisme en globalisme is steeds belangrijker geworden de afgelopen jaren, ten opzichte van de sociaaleconomische scheidslijn’*) uit is gekomen. Hierbij moet dus wel als kanttekening worden geplaatst dat dit alleen voor 2011 geldt. De tegenstelling van lokalisme en globalisme is in dat jaar belangrijker geworden ten opzichte van de jaren ervoor, maar zij werd niet door de jaren heen almaar belangrijker.

Met deze resultaten kan de hoofdvraag, ‘In hoeverre is er sprake van een scheidslijn van globalisme versus lokalisme in de Tweede Kamer?’, beantwoordt worden met ‘in beperkte mate’. De tegenstelling tussen lokalisme en globalisme ordent de partijen wel degelijk op een andere manier dan de sociaaleconomische scheidslijn, maar zij krijgt dusdanig weinig

aandacht dat er slechts in beperkte mate sprake is van een aparte scheidslijn op basis van deze tegenstelling.

De conclusie dat de tegenstelling tussen lokalisme en globalisme de partijen anders ordent en dat deze in bepaalde mate het politieke landschap van Nederland bepaalt staat op gespannen voet met de conclusies van Otjes (2011), die stelde dat de scheidslijnen met elkaar samenvallen en de sociaaleconomische scheidslijn de dienst uitmaakt. Zijn latere onderzoek toont wel enige openheid richting een eventuele scheidslijn die de PVV, de SP en de PvdD met elkaar verbindt (Otjes 2012), drie van de partijen die min of meer bij elkaar in de buurt staan op de schaal van lokalisme en globalisme in 2011 (zie grafiek 4.1). Bale (2003) stelde dat radicaal rechtse partijen opgenomen werden in het ‘rechtse blok’ en dat een nieuwe scheidslijn hiermee werd voorkomen. Het feit dat echter niet alleen rechtse partijen lokalistisch ingesteld kunnen zijn toont aan dat deze bewering niet waar is, in ieder geval niet in het Nederlandse geval.

De conclusie van dit onderzoek bewijst ook de onhoudbaarheid van andere auteurs die de tweede scheidslijn hebben geprobeerd te duiden, zoals Pellikaan *et al.* (2007) die stelden dat deze scheidslijn gebaseerd is op het onderwerp immigratie en Keman en Pennings (2011) die stelden dat het behoud van nationale identiteit hetgeen is wat de politiek mede structureert. Beide auteurs blijken slechts gedeeltelijk gelijk te hebben: de aangetoonde scheidslijn van lokalisme versus globalisme behelst hun scheidslijnen en laat zien dat deze onderdeel zijn van een groter geheel. Het grotere geheel dat dit paper schetst, is volgens Kriesi *et al.* (2008) echter ook weer onderdeel van een nog groter geheel, namelijk de tegenstelling tussen het libertarisch-kosmopolitisch-multicultureel wereldbeeld en het autoritair-nationalistisch-monocultureel wereldbeeld (Kriesi en Frey 2008: 172).

Dit laatste biedt een interessant onderwerp voor toekomstig onderzoek. De vraag is namelijk of de scheidslijn van Kriesi *et al.* (2008), die naast *Europa* en *Immigratie* bestaat uit de deelonderwerpen *Cultureel liberalisme*, *Cultuur*, *Defensie* en *Veiligheid* (Dolezal 2008: 60), bij het analyseren van retoriek in het parlement, staande blijft. Otjes (2011) stelde dat de partijposities in het parlement op deze onderwerpen grotendeels samenhangen met de sociaaleconomische tegenstelling, iets wat ook Van der Brug en Van Spanje (2009) concludeerden. Zij keken echter allen niet naar retoriek, maar naar stemmingen en *expert surveys*, terwijl dit onderzoek samen met die van Proksch en Slapin (2010) aantoont dat dit tot valide resultaten kan leiden. Onderzoek met als doel om de scheidslijn van libertarisch-

kosmopolitisch-multicultureel versus autoritair-nationalistisch-monocultureel op basis van retoriek aan te tonen of te verwerpen, zou zeer interessant zijn.

De bewering van Bale (2003), dat het opnemen van radicaal rechtse partijen in het rechtse blok de vorming van een nieuwe scheidslijn heeft voorkomen, kan in het Nederlandse geval ook de basis zijn van zeer interessant vervolgonderzoek. De PVV heeft van 2010 tot 2012 gedoogsteun verleend aan een kabinet van partijen VVD en CDA, die op basis van de data van dit onderzoek tot de rechtse partijen gerekend mogen worden (zie tabel 4.1). Dit zou ervoor kunnen zorgen dat de scheidslijn van lokalisme en globalisme slechts een tijdelijk verschijnsel is, dat snel weer verdwijnt, iets wat Otjes (2012) ook voorziet. Onderzoek naar eventuele implicaties voor de scheidslijnenstructuur van de samenwerking tussen VVD, CDA en PVV zou een interessant vervolgonderzoek zijn.

Met dit onderzoek is er weer een nieuwe toevoeging gedaan aan het wetenschappelijk debat omtrent politieke scheidslijnen in Nederland. Of het debat ooit beslecht zal worden, is echter ten eerste te betwijfelen. Door de steeds veranderende samenleving, zullen ook de scheidslijnen in het parlement altijd aan verandering onderhevig zijn, als een oneindige bron van onderzoek.

6. Dankbetuiging

De auteur is zeer dankbaar richting Paul Seitzinger. Zonder zijn inzet en het beschikbaar stellen van zijn data was het onderzoek niet mogelijk geweest. Daarnaast wil de auteur Dr. Tom Louwerse van de Universiteit Leiden bedanken voor de door hem geboden begeleiding bij het onderzoek. Ten derde wil de auteur Simon Otjes, M.Ph. bedanken voor het beschikbaar stellen van het nog niet gepubliceerde manuscript van zijn proefschrift.

Referenties

- Achterberg, P. en D. Houtman. 2003. "Het spook van de rechtse arbeidersklasse. Een culturele verklaring van 'tegennatuurlijk' stemgedrag." *Sociologische Gids* 50(1):8-25.
- Andeweg, R. 2004. "Parliamentary Democracy in the Netherlands." *Parliamentary Affairs* 57(3):568-580.
- Andeweg, R. en G. Irwin. 2005. *Politics and Governance of the Netherlands*. Basingstoke: Palgrave.
- Andeweg, R., L. de Winter en W. Müller. 2008. "Parliamentary Opposition in Post-Consociational Democracies: Austria, Belgium and the Netherlands." *The Journal of Legislative Studies* 14(1):77-112.

- Bale, T. 2003. "Cinderella and her ugly sisters: The mainstream and extreme right in Europe's bipolarizing party system." *West European Politics* 26(3):67-90.
- Bartolini, S. en P. Mair. 1990. *Identity, competition, and electoral availability*. Cambridge: University Press.
- Borre, O. 2001. *Issue voting. An introduction*. Aarhus: University Press.
- Bosmans, J. en A. van Kessel. 2011. *Parlementaire geschiedenis van Nederland*. Amsterdam: Boom.
- Daalder, H. 1966. "Parties, elites and political development(s) in Western Europe. In: *Political Parties and Political Development*, red. J. La Palombara en M. Weiner. Princeton: University Press.
- De Beus, J., J. van Doorn en P. De Rooy. 1993. *De ideologische driehoek. Nederlandse politiek in historisch perspectief*. Amsterdam: Boom
- De Rooy, P. 2005. *Republiek der rivaliteiten. Nederland sinds 1813*. Amsterdam: Mets & Schilt.
- Dolezal, M. 2008. "The design of the study: the distinguishing characteristics of our approach." In: *West European Politics in the Age of Globalization*, red. H. Kriesi, E. Grande, R. Lachat, M. Dolezal, S. Bornschier en T. Frey. Cambridge: University Press, 53-74.
- Eckstein, H. 1966. *Division and Cohesion in Democracy: A study of Norway*. Princeton: University Press.
- Eskes, J. 1991. "Het Nederlandse beeld van politieke partijen tussen 1813 en 1848." In: *Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*. Groningen: Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen.
- Fabbrini, S. 2001. "Cleavages: Political." In: *International Encyclopedia of the Social & Behavioural Sciences*, red. N. Smelser en P. Baltes. Oxford: Elsevier.
- Hellemans, S. 1990. *Strijd om de moderniteit: sociale bewegingen en verzuiling in Europa sinds 1800*. Leuven: University Press.
- Keman, H. en P. Pennings. 2011. "Oude en nieuwe conflict dimensies in de Nederlandse politiek na 1989: een vergelijkende analyse." In: *Democratie doorgelicht. Het functioneren van de Nederlandse democratie*, red. R. Andeweg en J. Thomassen. Leiden: University Press, p. 247-266.
- Koole, R. 1995. *Politieke partijen in Nederland*. Utrecht: het Spectrum.
- Kriesi, H., E. Grande, R. Lachat, M. Dolezal, S. Bornschier en T. Frey. 2006. "Globalization and the transformation of the national political space: Six European countries compared." *European Journal of Political Research* 45:921-956.
- Kriesi, H. en T. Frey. 2008. "The Netherlands: A challenge that was slow in coming." In: *West European Politics in the Age of Globalization*, red. H. Kriesi, E. Grande, R. Lachat, M. Dolezal, S. Bornschier en T. Frey. Cambridge: University Press, 154-182.
- Kriesi, H., E. Grande, R. Lachat, M. Dolezal, S. Bornschier en T. Frey. 2008. *West European Politics in the Age of Globalization*. Cambridge: University Press.
- Krippendorff, K. 1980. *Content analysis: an introduction to its methodology*. Londen: Sage Publications, Ltd.

- Layman, G. 1997. "Religion and Political Behaviour in the United States: The Impact of Beliefs, Affiliations, and Commitment from 1980 to 1994." *The Public Opinion Quarterly* 61(2):288-316.
- Leary, M. 2004. *Introduction to Behavioral Research Methods*. Boston: Pearson.
- Lipset, S. en S. Rokkan. 1967. *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*. New York: The Free Press.
- Louwerse, T. 2011. "The Spatial Approach to the Party Mandate." *Parliamentary Affairs* 64(3):425-447.
- Mair, P. 1997. *Party System Change. Approaches and Interpretations*. Oxford: Clarendon.
- Mair, P. 2001. "The green challenge and political competition: How typical is the German experience." *Continuity and Change in German Politics* 10(2):99-116
- Mair, P. 2008. "Electoral volatility and the Dutch party system: a comparative perspective." *Acta Politica* 43(2-3):235-253.
- Meguid, B. 2005. "Competition between unequals: The role of mainstream party strategy in niche party success." *American Political Science Review* 99(3):347-359.
- Otjes, S. 2011. "The Fortuyn Effect revisited: How did the LPF affect the Dutch parliamentary system." *Acta Politica* 46(4):400-424.
- Otjes, S. 2012, nog niet gepubliceerd manuscript. "How, when and why established parties imitate the policy positions and issue attention of new political parties in the electoral and parliamentary arena: the case of the Netherlands." Proefschrift. Universiteit Leiden.
- Pellikaan, H, S. de Lange, T. Van de Meer. 2007. "Fortuyn's legacy: Party system change in the Netherlands." *Comparative European Politics* 5(3):282-302.
- Posner, D. 2004. "The Political Salience of Cultural Difference: Why Chewas and Tumbukas are Allies in Zambia." *The American Political Science Review* 98(4):529-545.
- Proksch, S. en J. Slapin. 2010. "Position Taking in European Parliament Speeches." *British Journal of Political Science* 40:587-611.
- Sartori, G. 1969. "To sociology of politics to political sociology." In: *Politics and the Political Sciences*, red. S. Lipset. Oxford: University Press.
- Schattschneider, E. 1960. *The Semi-sovereign people. A realist's view of democracy in America*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Van der Brug, W. en J. van Spanje. 2009. "Immigration, Europe and the 'New' cultural cleavage." *European Journal of Political Research* 48(3):309-334.

Appendix

Deze appendix bevat een aantal tabellen die de inhoud van de tabellen 4.1, 4.2, 4.3 en 4.4 verduidelijken en uitdiepen.

De tabellen A.1 tot A.4 tonen de posities van de partijen op de sociaaleconomische schaal van 2007 tot 2011, met hierin de posities van de partijen op de drie deelonderwerpen.

Tabel A.1 Posities partijen op de sociaaleconomische schaal (2007)

partij	SP	CU	D66	SGP	PvdA	PVV	CDA	VVD
scores:								
<i>Welzijn</i>	1,00	2,44	2,89	2,55	1,76	2,16	2,15	4,54
<i>Begroting</i>	3,61	3,02	2,46		4,56	4,56	4,25	4,96
<i>Economisch liberalisme</i>	1,07	2,09		3,57	2,90		4,34	5,00
Gemiddeld	1,89	2,52	2,68	3,06	3,07	3,21	3,58	4,83
Ontbrekend:								
GL, PvdD								

Tabel A.2 Posities partijen op de sociaaleconomische schaal (2008)

partij	PvdD	SP	PvdA	GL	SGP	PVV	CU	CDA	D66	VVD
scores:										
<i>Welzijn</i>	1,00	1,04	2,11	2,24	1,29	1,44	2,51	2,32	3,44	3,98
<i>Begroting</i>			1,49			4,03	2,90	3,48	4,00	4,74
<i>Economisch liberalisme</i>	1,00	1,23	1,52	2,00	3,00		3,00	3,58	4,23	4,91
Gemiddeld	1,00	1,14	1,71	2,12	2,15	2,74	2,80	3,13	3,89	4,54

Tabel A.3 Posities partijen op de sociaaleconomische schaal (2009)

partij	PvdD	SP	CU	GL	PvdA	D66	CDA	SGP	PVV	VVD
scores:										
<i>Welzijn</i>	1,00	1,01	2,00	1,84	2,02	2,62	2,92	2,58	2,72	4,67
<i>Begroting</i>	1,00	1,52	2,08	4,00	3,20	3,12	4,76	5,00	5,00	4,84
<i>Economisch liberalisme</i>		1,05	2,00	1,44	2,60	4,41	2,87			5,00
Gemiddeld	1,00	1,19	2,03	2,43	2,61	3,38	3,52	3,79	3,86	4,84

Tabel A.4 Posities partijen op de sociaaleconomische schaal (2011)

partij	PvdD	SP	PvdA	GL	CU	SGP	PVV	CDA	D66	VVD
scores:										
<i>Welzijn</i>	1,00	1,00	1,74	1,69	1,65	2,05	2,51	3,09	4,09	3,64
<i>Begroting</i>	1,00	1,95	1,61	2,62	3,00	4,00	4,00	3,73	4,75	4,65
<i>Economisch liberalisme</i>	1,56	1,00	2,11	1,57	3,32			3,56	2,51	4,60
Gemiddeld	1,19	1,32	1,82	1,96	2,66	3,03	3,26	3,46	3,78	4,30

De tabellen A.5 tot A.8 tonen de posities van de partijen op de lokaal-globale schaal van 2007 tot 2011, met hierin de posities van de partijen op de twee deelonderwerpen.

Tabel A.5 Posities partijen op de lokaal-globale schaal (2007)

partij	PVV	SGP	VVD	SP	CDA	D66	PvdA
scores:							
<i>Europa</i>	1,00			2,00	5,00		5,00
<i>Immigratie</i>	1,24	2,00	2,02	5,00	2,14	4,46	
Gemiddeld	1,12	2,00	2,02	3,5	3,57	4,46	5,00
Ontbrekend:							
CU, GL, PvdD							

Tabel A.6 Posities partijen op de lokaal-globale schaal (2008)

partij	PVV	VVD	SGP	SP	CDA	D66
scores:						
<i>Europa</i>	1,00		2,00	2,00	4,74	5,00
<i>Immigratie</i>		1,24		2,00	2,18	
Gemiddeld	1,00	1,24	2,00	2,00	3,46	5,00
Ontbrekend:						
CU, GL, PvdA, PvdD						

Tabel A.7 Posities partijen op de lokaal-globale schaal (2009)

partij	PVV	CDA	VVD	SP
scores:				
<i>Europa</i>				
<i>Immigratie</i>	1,22	1,89	2,00	3,83
Gemiddeld	1,22	1,89	2,00	3,83

Ontbrekend:
CU, D66, GL,
PvdA, PvdD, SGP

Tabel A.8 Posities partijen op de lokaal-globale schaal (2011)

partij	PvdD	PVV	SP	SGP	CDA	VVD	PvdA	D66	GL
scores:									
<i>Europa</i>	1,00	1,08	2,54	2,65	3,92	3,69	4,29	4,80	5,00
<i>Immigratie</i>		1,00			1,7				
Gemiddeld	1,00	1,04	2,54	2,65	2,81	3,69	4,29	4,80	5,00

Ontbrekend:
CU

tonen de percentages gesproken tijd aan sociaaleconomische en lokaal-globale onderwerpen in 2007 tot en met 2011, uitgesplitst per partij.

Tabel A.9 Percentages gesproken tijd en vragen aan beide scheidslijnen (2007)

	% gesproken tijd sociaaleconomisch	% gesproken tijd lok.-glob.
CDA	50,6	9,0
CU	37,5	0,0
D66	35,6	26,6
GL	52,5	0,0
PvdA	61,8	0,0
PvdD	0,0	0,0
PVV	57,3	11,7
SGP	27,0	3,7
SP	66,1	1,4
VVD	56,0	27,5
<i>gemiddeld</i>	<i>44,4</i>	<i>8,0</i>

Tabel A.10 Percentages gesproken tijd en vragen
aan beide scheidslijnen (2008)

	% gesproken tijd sociaaleconomisch	% gesproken tijd lok.-glob.
CDA	36,5	17,4
CU	39,1	0,0
D66	47,6	20,0
GL	53,4	0,0
PvdA	43,8	0,0
PvdD	24,9	0,0
PVV	18,5	1,9
SGP	24,8	4,9
SP	57,9	2,8
VVD	58,4	5,6
<i>gemiddeld</i>	<i>40,5</i>	<i>5,3</i>

Tabel A.11 Percentages gesproken tijd en vragen
aan beide scheidslijnen (2009)

	% gesproken tijd sociaaleconomisch	% gesproken tijd lok.-glob.
CDA	46,4	9,4
CU	28,9	0,0
D66	12,3	0,0
GL	40,6	3,0
PvdA	75,0	0,0
PvdD	23,5	0,0
PVV	40,4	24,3
SGP	28,5	0,0
SP	72,6	0,0
VVD	43,6	4,81
<i>gemiddeld</i>	<i>37,4</i>	<i>4,2</i>

Tabel A.12 Percentages gesproken tijd en vragen
aan beide scheidslijnen (2011)

	% gesproken tijd sociaaleconomisch	% gesproken tijd lok.-glob.
CDA	45,0	23,0
CU	69,0	0,0
D66	46,6	25,4
GL	45,0	23,1
PvdA	78,6	14,5
PvdD	32,7	10,8
PVV	9,1	50,4
SGP	35,6	8,1
SP	75,5	12,2
VVD	76,2	19,7
<i>gemiddeld</i>	<i>51,3</i>	<i>18,7</i>